

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΣΟΛΩΜΟΣ

(ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΞΕΤΥΛΙΓΜΑ)

(Συνέχεια και τέλος από το προηγούμενο φύλλον).

5. Ἡ ρητορική. Τῆ ρητορική στήν ποιητικὴ τέχνη εἰσέτι τῶν καταφρονοῦν δλότελα ὅσοι παίρνουν ἀνεξέταστα καὶ μονομερῶς μίαν ἰδέαν. πρὶν ὁμοίωσιν καλὰ ὁ νοῦς γιὰ νὰ τὴν κρίνῃ καὶ νὰ τὴν ξεχωρίσῃ τῶν ἰδεῶν, καὶ νὰ μὴ τὴν παραπαλιῇ. Ὁ τεχνίτης μὲ τὸ λόγο, καθὼς ζωγραφεῖ, σαθρῶς, μουσειογραφεῖ ἔτσι καὶ ρητορεύει. Ἀπὸ ἓνα πιστεῖω καὶ ἀπὸ μίᾳ συγείωντι παραστῆσι καὶ ἡ ρητορική, καὶ πρὸς μίαν ὀρθιότητα α' εἰσὶν πάσι. Ἐπει εἰς τὴν ἀρετὴν δὲν τὸ εἶπαι ἓνας ἄγγελος κριτικός, ποῦ τῶρα ξεχνῶ τὸν ὄνομα του, ὁ καθὼς μεγάλως ποιητὴς εἶναι καὶ ἓνας ῥήτορας. Ὁ Μπράντις ἔγραψε: «Ἡ ποιητικὴ μᾶς παρουσιάζεται, γενικώτατα, ὡς τὴν ψυχολογικὴν ζωγραφίαν ποιεῖ τὸν αἰγύλιον διδασχῆ». Ὁ Κάρλκιλ ὤρισε τὸ ἔργο τοῦ Ἐμμερσον ἀποστολοῦ μεγάλως φιλοχῆς κάτου ἀπὸ τῆστρα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὡς ἓνας τέτοιος μονόλογος εἶναι τὸ τραγούδι τοῦ ποιητῆ. Ἱστορικὰ καὶ φιλοσοφικὰ τῆς ποιητικῆς μᾶς τὸ δείχνουν, ἀπὸ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡρόδοτον, ὡς τὸν Ὀδύσειον καὶ τὸ Διονύσειον. Πολλὰς φορές ὁ ποιητὴς μᾶς φέρει τὸ ἔργο του ὄχι εἰς μόνολογον, ἀλλὰ εἰς λόγον πρὸς ἓνα κάποιον κόσμον ποῦ βλέπει καὶ ποῦ προσεῖχει ἀγνώστου του. Καὶ δὲν παύει τότε νὰ εἶναι ποίημα τὸ ἔργο του μόνο ὡς ἄλλο τὸ κολλῶν τοῦ λόγου, καὶ ἄλλο τοῦ μονόλογου, ὅπως ἄλλη τῆς ἐπιθῆς καὶ ἄλλη τῆς μελοχρηστῆς ἡ χάρη. Γι' αὐτὸ ἠερῶν ὡς δὲν ἀξίζει πάντα καταφρονητικῶς ὡς χρωματίζουσα τὸ λέξι ρητορική, μόνο γιὰ τὸ συνηθίζουσαν εἶναι κριτικῶς. Πρέπει τὸ ξεχωρῆσθαι ὡς δυὸ λογῆς ρητορικῆς ὑπάρχουν. Ἡ καλὴ τὸ ξεχειλίσθαι τοῦ λυρισμοῦ, ποῦ περισσεύει, καὶ πηδαῖ ἀπὸ τὰ σύνορα του, καὶ λογικῶς μεταφρασθεῖται (ὅπως καὶ ὁ λυρισμὸς δὲν εἶναι πρὸς μίαν ρητορικὴν ξετυλιγμένην, προδικωμένην, μεταπλασμένην¹). Καὶ ἡ κακὴ ρητορική, αὐτὴ φουρῶσι ὅσα ὅσα εἰσι ποῦ λείπει ὁ λυρισμὸς καὶ τὴ μεταχειρίζονται πλοῦσιαι οἱ μέτροι, ὅπως εἰ ὅτωχοι τὰ φεῖτικα διαμαντικῶς. Πικρυσιαίζεται, καὶ ποῦ, καὶ πῶς, ἡ ρητορικὴ εἰς ἔργο τοῦ Σολωμοῦ; Καὶ τί προσθέτει, καὶ τί ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτοῦ; Ἔθιμα γιὰ νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς λεπτὰ καὶ νὰ καθάρσῃ τὰ συγγισμένα, μὲ μίαν ἀνεξάρτητον γνώσιν καὶ ἐλευθέρην.

6. Ἡ συμβολική. Ὁ Σολωμὸς ἀγωνίζεται νὰ παραστήσῃ μὲ τὰς ἐπιπλῆ λέγόμεναι γλώσσα καθὼς ἄλλο πρὸς ἄλλα αἰσθητικῶς. Τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ τῆς

1. Spencer: Poète et orateur. R. des Revues. Septembre. 1891.

γουδιού λυγίζει σε νέα κινήματα και δεσποτικά την ανάγκη άζει να φανερώσει χριστοκρατικά νοήματα. Κι όσο πληγώνει εμπρός, τόσο συνθετική και συμβολική μορφή δίνει του στίχου. Και μας αφήνει χωρίς αρχή και τέλος, άντις άκέρια πλάσματα, συντρίμματτα. Κ' έτσι πολλές φορές ο Σολωμός δειχναται ποιητής σκοτεινός, τόσο που και στροφές του και στίχοι του και κομμάτια του πολλά να θυμίζουν του Γκαίτε τό λόγο που του ποιητή τά έργα τά όνομάζει *airigματα*.^(?) (Τά είταν αξιοζήλευτη προσπάθεισ τής φιλολογικής κριτικής να γίνη εξηγήτρια και φώς να ρίξη σε πολλά από τά δύσκολα και τά θαμπά τούτα μέρη. Κι άς μη τήν έδλεπαν με καλό μάτι όσοι τή μουσική του ποιητικού όνειρου τή φαντάζονται σαν κάτι πανίερο και ανέγγιχτον· όσοι του πεζογράφου τήν ταπεινότερη, ώχρότερη, τή μετρημένην έργασία που κυνηγάει κάποιο πρρχτικό σκοπό, τή στραβοκοιτάζουσε σα στενοκεφαλιά και σα σχολαστικότητα. Η έργασία του πεζογράφου δέν παίζει φτερωτή και δέ λάμπει αιθέρια, καθώς τό έργο του έμνευσμένου ιεροφάντη (είτε με στίχους, είτε χωρίς στίχους γίνεται), όμως κοσκινίζει σκυφή τό σιτάρι ξεκαθαρίζοντας έκείνο από τήν ήρα, και κεντρίζει και δίνει τήν όρμη στό φτέρωμα του ποιητή, και είναι άνάμεσα στον κόσμο τό δικασητικό, καθώς ή δουλειά του ψωμά μπροστά στού μυροπλάστη τήν τέχνη. Γιατί δέν είναι ο προσρισμός του πεζού λόγου, να συμπληρώνη μονάχα τήν όνειροφάντη ποίηση, και σ' έκείνην άπάνω να υπερθεματίζη, με κριτικήν όμοια λυρικήν ή ρηγορικήν. Στο πλάι του ποιητικού (όσο ύποταχτικός κι άν μπροστά του δείχναται) στέκεται ο πεζός λόγος, αντίθετος, αυτόνομος, στα όνόρα του μέσα, με σκοπό ξεχωριστό δικό του. Μήτε που χάνει από τήν αξία του ο ποιητής, όταν εξηγή, σαν τό Βαλαωρίτη, σε λεξιλόγια, τά όνόματα που μεταχειρίζεται στους στίχους του, ή σαν τον Ψυχάρη συναλλάζει τά δημιουργικά του φτερουγίσματα με μαθήματα γλωσσολογικής ή σαν τό Μιστράλ γράφει μαζί τήν άθάνατη «Μιρέγια» και τό λαϊκό τής Προβιγγιανής γλώσσας, ή σαν τώσους άλλους άκόμα.

7. Η συγκριτική φιλολογία. Ο Σέλλεϋ μου θυμίζει τήν «Όδή του στην έλευθερία» κ' ένα δύο ποιήματά του με τον ίδιο τίτλο πάλι: *Έλευθερία*. Κάποιες μεταφορές και κάποιες προσωποποιήσ τιτάνειες του «Σαίξπηρ του λυρισμού» σου βάζουν άθελα στο νοϋ κάποιες εικόνες άνάλογες μέσα στο σολωμικό ύμνο, ώχρότερα πάντα και λιτότερα τά δεύτερα, με και πλαστικώτερα. Ο Σολωμός νεώτερος από τό Σέλλεϋ, και ο ύμνος του δικού μας βγαλμένος όταν είχε δόση τό άστρο τής ζωής του άλλου. Όμως και οι δύο τής ίδιας έποχής είναι μετέωρα. Έποχή ποιητικής και ιδεολογικής άνάστασης· κοινά ιδανικά, συνθήματα, και σύμβολα για τή σκέψη και για τήν ένέργεια. *Φύσις ! Έλευθερία ! Βορο-*

2. Στο έλεγείο «Άλεξής και Δώρα».

πάρτης ! Ἑλλάδα ! κλ. κλ. Τάχα τὰ κάπως συνεκκεντρώμετα τούτα, σε μερικὰς τόπους τοῦ λυρισμοῦ, ποῦ πρὸς στιγμή θύρεις πῶς ἐγκυκλιόσαι. μεταξὺ τοῦ Σέλλεῦ καὶ τοῦ Σολωμοῦ, νὰ εἶναι ἀποταλέσματα τοῦ ἀέρος τῆς ἐποχῆς ; νὰ εἶναι σημεῖα συγγένειας δικνοητικῆς ; ἢ φανερόνουν κάποια στενωπὴν γυρομῆς τοῦ πρεσβύτερου ἀπὸ τὸ νεώτερο ; Τώρα τὰ φιλολογικὰ ἔργα δὲν ἐξετάζονται πάντα πιά ἀπομονωμένα στὸν τόπο ἀπάνου ποῦ φάνηκαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ νεώτερον φῶς ποῦ ρίχνει ὁ λύχνος τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας, τειριακίμως μὲ τὸν ἀόρατον καθολικὸν τῶν ἰδεῶν. Μιὰ τέτοιον συγκριτικὴν ἐξέταση τοῦ ἔργου τοῦ Σόλωνος, τί θέμα γιὰ νὰ τὸ καλοδοκιμάσῃ ἕποιος θέλει νὰ ξεριζώσῃ ἀπὸ τὰ ἴστομα καὶ τὰ εὐκολα τῆς κριτικολογίας ! Ὁ Θεοκλέης μέσα εἰς τὸ σύντομον μὲ οὐσιαστικὰ του μιλήματα περὶ Σολωμοῦ σημειώνει πῶς πολὺ καὶ αὐτὸς ἀγαπᾷ αἰεὶ ἐπὶ τῆς τέχνης τὸ ἀέπιστημονικὸν σύμβολον, καθὼς ὁ ἑαυτοῦ. Δὲν εἶναι τάχα γιὰ νὰ ξαφνίσῃ τὸ ἀπάντεχον κάπως πληθίσισμα τοῦ γίνεσθαι οὐνοδόξου τοῦ ἀπὲρ αὐτοῦ παλατιοῦ καὶ τοῦ κοπιαστικοῦ ζευγαριῶν μαζί καὶ χαλαττῆ διγύου ἑρπίων τραγουδιῶν ποῦ μᾶς τᾶφρος συντρέμματα ; Καὶ ποῦ καὶ πῶς φανερωταί ἡ συγγένεια τοῦ μεγάλου μας ποιητῆ μὲ τὸν ἄλλο τὸ μέγιστον ; καὶ τί εἶνε γενικῶς τὸ σύμβολον ; Καὶ ποῦ τὸ βρῖσκει καὶ πῶς τὸ θέλει ὁ Σολωμῶς, καὶ κατὰ τί ἡ συμβολικὴ του εἶνε γκαϊτικὴ ; Αὐτὰ ὅλα ἔχει μὲ ἀδρῶν χροματισμοῦ ταχυγράφων κριτικῆς, ἀλλὰ μὲ τὴ γνώση (καὶ ἄς εἶνε καὶ ὀχρη), καὶ μὲ τὴν ὑπομονὴ (καὶ ἄς εἶνε καὶ πεζή) τοῦ ἀνιτόμου, ποῦ δὲ ζῆταί τὴν ἀκλόνη καὶ τὴν λάμψη, ἀλλὰ μὲ κάθε τρόπο τὴν ἀλήθειαν.

Στὸν Πολυλά, καὶ σὲ ἄλλους, ὁ Σολωμῶς ζυπαίει τὴν ἰδίαν τοῦ Δάντη. Στὸν Καλοσγοῦρο φέρνει τὴν εἰκόνα τοῦ Σίλλερ. Ὁ κ. Λέρπος συγαρίσει ἑαυτὸν πρὸς τὸ Σιμωνίδην. Ἀφορμὴ σὲ σοφὰ καὶ σὲ λεπτὰ ζευγύσματα δίνουν καὶ τὰ τειριασμάτα τούτα, λογικὰ ἢ παρὰλογα. Εὐκαιρία γιὰ νὰ χυθῆ κάποιο φῶς ἀπὲρ εἰς τὸ σκοτεινωσμένο πάντα πρόσωπον τοῦ ποιητῆ καὶ τὰ μεταφρασμάτα τῶν ἰταλικῶν του. Ὁ πόθος μου, καθὼς ἄλλοῦ τὸν ἐρατῆρῶσα (Ἠρωλεγίματα εἰς τὸν Σόλωνον τὰ ἔργα μέσα εἰς τὴν Μαρκελικὴν Βιβλιοθήκην) ἀρχίζει πρῶτον νὰ γίνεσθαι. Νὰ τὸ ἐγκώμιον εἰς τὸ φῶσκαλον μεταφερμένο εἰς τὴν γλῶσσαν μας ἀπὸ τὸν κ. Λερπὸν λέτ, καὶ νὰ τὰ ἰταλικὰ ποιήματα, προσφερόμενα πρῶτ' ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ, κληρονομία στερνὴ τοῦ Καλοσγοῦρου. Ἔτσι διδάσκει τὴ Σαπφῶ τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἄλλα τῆ σίμωσα πρὸς τὸ «Στερνὸν τραγοῦδιον τῆς Σαπφῶς» τοῦ συναρπαστικοῦ τοῦ Σολωμοῦ Λεοπάρδη. Μοῦ χτύπησεν τὰ μεγάλα ἀνάλογα σπράδια εἰς τὰ δύο ποιήματα. Καὶ τὰ δύο μόνον τὸ θέμα καὶ τὸ νόημα ἔχουν ἀρχαία· ἡ ἰδίαν νεώτερα. Καὶ τὰ δύο τὰ ἐμφυχῶναι ἕσθαι φιλοσοφικὴ πνοή, ὁ παρρησιασμός. Καὶ εἰς τὰ δύο ἡ ψάλτρια παρουσιάζεται διακαλήτερη τῆς δυστυχίας, σὲ ἀέρος γραμμάτων εἰς μετῆρας ἐξὸν ἀπὸ τῆ συμφορᾶ ποῦ μυστήριον δὲν εἶναι. Καὶ νὰ εἶναι ποιητῆς ἀπὸ τοὺς πρῶτο περιφρημοῦς τῶν αἰώνων ὧν, ὁ μεγαλύτερος ποιητῆς τῶν ἰταλικῶν εἰ-

τερ' από τὸ Δάντη, καθὼς τὸν κήρυξεν ὁ Καρδούττης. Κάτι ξέρομε ἀπὸ τὶς γνωριμίες καὶ ἀπὸ τὶς γνώμες τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὸ Μαντσόνι, γιὰ τὸ Μόντη, γιὰ τὸ Φώσκολο· ἂν ἐγνώριζε, καὶ τί γνώμην εἶχε γιὰ τὸν ποιητὴ τοῦ «Ἐρωτικὸ καὶ τοῦ Θανάτου», αὐτὸ δὲν τὸ ξέρομε. Ἐκεῖνος ποῦ ἔγραψε τὴν ἰταλόφωνη «Σαπφῶ» δέκα ὡς δεκατέσσαρα χρόνια ἀργότερα, τάχα νὰ τὸν εἶχε στὸ νοῦ του τὸν τραγουδιστὴ στὴν ἴδια γλῶσσα τῆς ἰδίας τῆς Σαπφῶς, ποῦ πεθαμένος ἦταν ἀπὸ τὸ 1837, ὅμως ἀκόμα ὄχι τόσο φημισμένος διὸν ἔγινεν ἀργότερα ;

8. Τὰ σατυρικά. Ἡ ὕψηλὴ σατυρικὴ δύναμη τοῦ Σολωμοῦ δείχεται, νομίζω, ἂν καὶ περαστικά, μέσα στοὺς δύο του ὕμνους καὶ στὸ διάλογο, ὄχι στὰ καθεαυτὸ τιτλοφορημένα του «Σατυρικά». Μὰ καὶ τοῦτα δὲν ἀξίζουν τάχα ξεχωριστὴ προσοχὴ καὶ μελέτη, σπικρτικιστὰ κομμάτια καθὼς εἶναι ἐνὸς μικροῦ νησιώτικου κόσμου, μιᾶς δαχτυλοδειγμένης κοινωνικῆς ζωῆς ; Ἀπὸ τὴ ζωὴ αὐτὴ ὅσο καὶ ἂν μᾶς παρασταίνεται γελοιογραφημένη, βγαίνει μιὰ πιστὴ ζωγραφικὰ. Ἡ ζωγραφικὰ τοῦ τῆ δείχνει δὲν εἶναι ἔργον ὀμορφίης· μορεῖ· ὅμως ἔχει τὸ ἥθος· τὸ ἀποκρίατικο τοῦτο ρεζίλιμα μᾶς λέει κ' ἐκεῖνο κάτι ποῦ δὲν εἶναι γιὰ παραπέταμα. Κάποιο σοφὸ μᾶς φιλόλογο ἀπὸ ἐκείνους ποῦ μέσα σὲ μιὰ παρομιαίᾳ καὶ μέσα σὲ μιὰ πληροφορία λογογραφικὴ βλέπουν καμιά φορὰ κάτι πρὸ πολὺ οὐσιαστικὸ καὶ σπουδαιότερον ἀπ' ὅτιν ἔχει οὐτίκ καὶ σπουδαιότητα ὁ δαίνα μεταφυσικὸς στίχος, ἄκουσιν νὰ μιλή μὲ θαυμασμὸ γιὰ τὰ σατυρικά τοῦ Σολωμοῦ· μὲ τέτοιο θαυμασμὸ δὲ θὰ μιλοῦτε βέβαια γιὰ τοὺς «Στοχασμοὺς» ποῦ ἀνοίγουν τὸ ποίημα τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» καὶ ποῦ τοῦ φαίνονταν κάπως ἀσυνάρτητοι κ' ἀνιωματικοί. Φαντάζομαι πῶς ἕνας πεζογράφος ποῦ ν' ἀγαπήσῃ τὰ λογογραφικὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ ψεῦδη, θὰ μπορούσε ἰδηγημένος ἀπὸ τὰ «Σατυρικά» νὰ μᾶς ταιριάξῃ μιὰ ἐπιδέξιον περιγραφή τῆς Ζακθυθίνης καὶ γενικώτερα τῆς κοινωνίας τοῦ καιροῦ ἐκείνου στὰ Ἑπτάνησα.

9. Τὸ πρόβλημα τῶν κοιμητιῶν. Καὶ τὸ σημαντικώτατο πρόβλημα γιὰ νὰ λυθῇ—ποιὸς ξέρει—ὡς τὸ τέλος μὲ τὸν ἀγῶνα μαζὶ φιλόσοφων καὶ φιλόλογων κριτικῶν, ὁ καθεὶς στὸν εὐκλο του. Ἦ ὤρκιστο ἴσως καὶ τὸ περισσύτερον μέρος τοῦ ἔργου τοῦ γνωστὸ μᾶς εἶναι πῶς μᾶς παραδόθηκε μισό· ἕνας ἴσκιος χαλάσματα. Τάχα ἀπὸ μιὰν αἰτίαν ἐξωτερικὴν ἢ ἀπὸ ἐσωτερικὴν ἀφορμὴ ; Ἀπὸ μιὰν ἀδιόρθωτη ἀτυχία στὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ ; ἀπὸ μιὰ ξένη ἐπίβουλην ἐνέργειαν μετὰ τὸ θάνατό του ; ἀπὸ μιὰν ἀρρώστια ποῦ λίγο λίγο καὶ ξαφνικὰ στὸ τέλος τοῦ παραλύσει τὸ νοῦ καὶ τοῦ σταμάτησε τὸ χτίσιμο τοῦ παλατιοῦ του ; Ταιριάζει ἐδῶ νὰ θυμηθοῦμε τὰ τρία σκαλοπάτια τῆς ποιητικῆς δύναμης καθὼς τὰ βάλει ὁ Ριχάρδος Βάγνερ σ' ἓν ἀπὸ τὰ θεωρητικὰ του συγγράμματα ; Στὸ πρῶτο σκαλοπάτι στέκει ὁ προφήτης, ὁ Βλέπων τῆς Γραφῆς. Κατέχει ὄχι τὴν ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ τὴν οὐσιαστικὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων. Εἶναι ἡ ἀσυνείδητη γνώση· τὸ

αΐσθημα. Στο δεύτερο σκαλοπάτι στέκει ὁ καθεκαυτὸ ὁ Ποιητὴς, ὁ πλάστης ποῦ ὄχι μόνον ἔχει τὴ συνείδηση τῶν οὐτικτικῶν κινήτων καὶ τῶν ἀληθινῶν ποῦ βλέπει, ἀλλὰ καὶ θέλει νὰ τὰ ξαναπαραστήτῃ τὰ ὅσα βλέπει. Κ' ἔτσι φτάνομε στὸ τρίτο σκαλοπάτι ποῦ ἐπάνω του στέκεται ὁ Τεχνίτης. Τόσο περισσότερο τεχνίτης εἶναι ὁ ποιητὴς ὅσο περισσότερο τέλει καταρθώνει νὰ ξαναπαραστήσῃ αὐτὰ ποῦ βλέπει μέσα του νὰ παραστήκωνται. Σύμφωνα μὲ τὴ Πηγερικὴ θεωρία, δὲ θὰ μπορούσε τάχα κανεὶς νὰ υποστηρίξῃ πῶς ὁ Σολωμὸς, ποῦ γὰρ ὀπωσδήποτε ἀθετεῖ στὸ δεύτερο σκαλοπάτι, δὲ φτάνει μερικῶτα νάνεβῃ τὸ σκαλοπάτι τὸ τρίτο, ἢ καὶ ἂν ἀνέβῃ, δὲν καταρθώνει στέρεα νὰ σταθῇ ; πῶς ἔτι τοῦ χρειάζεται εἶνε ἡ τέχνη καθὼς τὴν ἐννοεῖ ὁ μέγας μουσικοποιητὴς ; Δὲ θὰ μπορούσε ἔτσι νὰ ἐξηγηθῇ πῶς βγαίνει ἀπὸ τὸ πολὺ τῆς ἐργασίας τοῦ Σολωμοῦ, ὄχι ἀκέραιο κάτι, ἀλλὰ κομμάτι πάντα; Ἐξὸν ἂν ἡ ἐξήγησι βρισκεται, εἶω ἀπὸ τὰ μεταφυσικά, φυσικώτατα, στὸ τέλος τοῦτο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Τρικοῦπι πρὸς τὸν Πολυλά: «Ὁ Σολωμὸς ἦτο πολὺ ἀκέραιος, ἔπαιε τὸν ἐγνωρίσκατε καὶ εἶχεν ἀνάγκην κάποιου φίλου νὰ τὸν ὠθῇ διὰ νὰ ἐργασθῆ».

Ὁ ἐπίλογος. Μὲ αὐτὰ ποῦ εἶπα κάποιους στοιχασμοὺς μοναχὰ κίνησα γιὰ νὰ φανοῦν, κάποιες ιδέες μόνον ἔσπρωξῃ γιὰ νὰ ξυπητήσῃ τίποτε παραπάνω. Μιὰ ἐργασία τέτοια γιὰ τὸ Σολωμὸ ὀλοκληρωτικὴ, φιλοσοφικὴ καὶ φιλολογικὴ, ἐργασία ποῦ νὰ παίρνῃ ὅλα τὰ κατὰ μέρος κινήματα καὶ νὰ τὰ ξεδιπλύνῃ καὶ ὕστερα νὰ τὰ μεταπλάθῃ σὲ μιὰ σύνθεση χαρακτηριστικὴ ἀκέραια, ποῦ νὰ μὴ τῆς λείπῃ τίποτε, ὠραῖο θὰ εἶτανε νὰ τὴν ἔβλεπε μπροστὰ καὶ νὰ τὴν ἔβγανε πέρα ἑναὶς μόνον ἄνθρωπος. Καὶ δὲ θὰ εἶταν τέτοια ἐργασία πολυτέλει ἀχρείαστη, μήτε μνημεῖο κάπως πολὺ φανταχτερὸ γιὰ ποιητὴ καθὼς ὁ Σολωμὸς. Γιὰ τὸν ποιητὴ μιλεῖς ; Δὲ μιλεῖς γιὰ ἕνα κάποιον ἄνθρωπο, μιλεῖς γιὰ τὴν ψυχὴν αὐτῆ τοῦ ἔθνους του, σὲ ὅ,τι ἔχει πῶς σημαντικὸν μιλεῖς γιὰ τὸν ἄνθρωπο, σὲ ὅ,τι δείχνει πῶς ἀθάνατο. Ὁ ποιητὴς σου κατακτάει πρόφασιν μοναχὰ καὶ ἀφορμὴ πρὸς ἄλλα γενικώτερα ζετυλίγματα, καθὼς γιὰ μερικὸς δραματογράφους εἶναι οἱ ἱστορικὸι ἥρωες. Τὸ δυστύχημα εἶναι πῶς ὁ λογογράφος ποῦ θὰ μπορούσε νὰ τὰ ζετάσῃ καὶ νὰ τὰ φωτίσῃ ὅλα τοῦτα σὲ μιὰ τέτοιαν ἐργασία, δὲν ἦθε ἡ ὥρα ἀκόμα νὰ βρεθῇ μεταξὺ μας. Θὰ χρειάζονταν πρὸς τοῦτο συστηματικὴ δουλειά, ἀνετη ζωὴ, χρόνος, κόπος, ὑπομονή, ταξίδια, ξερόλλισμα χαρτιῶν, ἐξέτασμα τόπων, προμήθεια βιβλίων, χίλια δυό. Μὰς λείπει τὸ χῶμα γιὰ τέτοιου δέντρου φούντωμα.

Ὁ κ. Γεώργιος Δροσίνης σ' ἕνα τοῦ άρθρου («Ἀκρόπολις» τῆς 30 Μαγιοῦ τοῦ 1902) ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐκτόχρονων τοῦ ποιητῆ, ἔφριξε μιὰ ἰδέαν πρωτότυπην, ὅμως πραχτικώτερην, καὶ πλέον ἀποτελεσματικὴν : Σύλλογος νὰ συσταθῇ ποῦ μοναχικὸ σκοπὸ του νᾶχῃ τὴ μελέτη καὶ τὴ διάδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Σολω-

μου, τὸ περιμάζωμα, τὸ ἐξέτκμα, τὸ ξεδιάλεγμα, τὸ φώτισμα τοῦ κάθε τι τοῦ
 θὰ εἶτανε σχετικὸ μ' ἐκεῖνο. Ἡ ἰδέα, εὐρημα. Μόνον πῶς δὲν εἶναι τότεν εὐκαλο,
 ὅσο φαίνεται, τὸ ταίριασμα τῆς. Μέστω σὲ λαοὺς ἄλλους ὑπάρχοντες βέβαια καὶ
 προκόδουν τέτοιοι συνκιτηρισμοὶ συστημένοι ἐκείτηδες γιὰ νὰ μελετᾶνε καὶ γιὰ νὰ
 ἐξετάζουεν τὸ ἔργο ἐνὸς ἐξόχου ἀνθρώπου. Ἐτσι στὴ Γερμανίᾳ ὁ σύλλογος γιὰ
 τὸ ἱκαίτε· ἔτσι στὴν Ἀγγλίαν ὁ σύλλογος γιὰ τὸ μεγάλο ποιητὴ, τὸ Ἰοδέρτο
 Μπρόουινγγ. Μὰ καθὼς λέει τὸ παλιὸ τραγούδι: «Ἄλλος κόσμος εἶν' ἐκεῖ,
 ἄλλο καλλὴ τοῦρκοῦ». Σ' ἐμᾶς ἐδῶ οἱ σύλλογοι γίνονται, ἐνὶ στίς δέκα, ὅχι
 γιὰ νὰ εὐκολύνουν τὴν προκοπὴ μιᾶς γενικῆς μεγάλῃς ἰδέας· ἀλλὰ γιὰ νὰ βοη-
 θήσουν τὸ φύσκιωμα μακταιότητων κάθε λογῆς· καὶ οἱ πρῶτοι σωθεριώτεροι ἀπ' αὐ-
 τοὺς δὲν ξέρουνε νὰ κυνηγήσουν κάποιο πράγμα, ἀλλὰ στολιζονται μὲ κάποιο τόσο
 φανταχτερὸ καὶ κολόχον, ὅσον γλιστερὸ καὶ ἀδεικνόν, ὅσομα· καὶ αὐτὸ τοὺς φτά-
 νει. Ἐνας σύλλογος ἐδῶ πέρα στὸ Σολωμὸ ἀφιερωμένος μὲ τὰ πράγματα, ὅχι μὲ
 προγράμματα, θὰ χρειάζονταν ἀνθρώπου· τοῦ δὲν τοὺς ἔχομεν ἀκόμα· ἢ ἀνθρώπους
 ποὺ καὶ ἂν τοὺς ἔχομα, δὲν ἔμαθον ἀκόμα ἐδῶ πέρα νὰ ἐργάζονται γιὰ κάποιο
 κοινὸ καὶ καθολικῆς σημασίας ἔργο, ἀφάνταστα, ταπεινὰ, ἀφιλόδοξα, ἤτυχα,
 φέρνοντας ὁ καθεὶς τὸ λιθάρι του, σύμφωνα μὲ τὸ βάρος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ση-
 κώσῃ τὸ χέρι του, καὶ χαρὰ του καὶ δόξα του πιστεύοντας τὴν ὅποιον προσφορὰ
 του, χωρὶς νὰ τοῦ περᾶν ἀπὸ τὸ νοῦ πῶς μόνος ὁ ἐκυτὸς του θὰ εἶταν ἀξίος νὰ
 χτίσῃ τὸ ξένο ἢ τὸ δικό του σπίτι, χωρὶς κανενὸς ἄλλου τὴ βοηθεῖν. Ἐτσι ὄψω-
 ναν τεράστια καὶ ὠραία κάποιες ἀκουσμένες μεσαιωνικῆς ἐκκλησιᾶς μαζί δου-
 λευοντας ταίριαστὰ καὶ ἀδερφωμένα ἀπλοὶ ἐργάτες καὶ σοφοὶ ταχῆτες· οἱ δεῦτε-
 ροὶ ντροπὴ τοὺς δὲν τὸ εἶχανε μὲ τὴ χάρι τοὺς ἐκεῖ νὰ σπραγίζουεν κάθε λο-
 γῆς δουλειὰ, καὶ τὴν πρῶτον ἀχαρῆ· καὶ οἱ πρῶτοι ἐργάζονταν τὸ ἔργο τοὺς μὲ
 μιὰν ἀγάπην καλλιτεχνικὴν. Φαντασμένοι καὶ φωροπερήφανοι! Ἀκόμα τοῦ βαρ-
 δάρου τὸ περὶ δὲν ἔπεσαν ὀλόταλ' ἀπὸ πάνω μας. Ἐδῶ κερμὰ διακοσμητικῆς σο-
 φῆς σελίδες ποὺ θάτυχεν ἀχώνευτα νὰ τίς περάσουμε, μᾶς ἀναστυλώνουεν δογμα-
 τώτους πάνσοφους, ἔτοιμους μὲ τὴν πλάσῃν ὅλη νὰ τὰ βάλουμε· καὶ ἀντὶ νὰ εἰ-
 μαστε προσεχτικοὶ λειτουργοὶ τῶν ἰδεῶν, δὲν ἀφήνομεν ἰδέα ποὺ νὰ μὴν τὴν
 παρῶ δ ἡ σ ω μ ε ν, καθὼς κάπου τελευταίῃ τὸ σημείωνε καὶ ὁ φίλος μου ὁ Νιρ-
 δάνης. Τὸν καλλιτέχνη ὁ Ράσκιν τότε θέλει —κάπου λέει—ταπεινὸ καὶ τοῦ ἐγῶ
 του σὲ πολλὰ ἀπαρητη. Μὰ καὶ ἂν δὲν εἶναι πάντα ἡ αὐταπαρητη καὶ ἡ τα-
 πεινωσύνη τὰ σπραγίσματα μιᾶς καλλιτεχνικῆς ψυχῆς, εἶναι πάντ' αὐτὰ στοι-
 χεῖα, ποὺ νὰ τὰ ξεφύγῃς δὲ μπορεῖς, μιᾶς τέτοιαις ἐργασίαις ποὺ θὰ ταίριαζε σὲ
 κοινὸ τέλος λογῆς λογῆς γνῶμες καὶ χεῖρα. Ἐνας σύλλογος σολωμικὸς ἐδῶ ποὺ
 θὰ δεύλευε κατὰ τὸ πρόγραμμα τὸ σωστὰ χαρακτημένον ἀπὸ τὸν κ. Δροσίνη, θὰ
 εἶτανε σημάδι μιᾶς κοινωνικῆς προκοπῆς, ποὺ ἀκόμα βρισκεται μακριὰ ἀπὸ μᾶς.

Ἄλλὰ ἐκεῖνο ποὺ ἀδύνατον ὁ ἕνας νὰ καταφέρῃ, καὶ δύσκολο πολὺ νὰ κα-

τορθώση μιὰ συντροφιά φωτισμένων ἀνθρώπων, κ' αὐτό τὸ ἴδιο εὐκολώτερον μπορεῖ νὰ τὸ ἐπιχειρήσῃ, καὶ πῶς ἀποτελεσματικὰ νὰ τὸ ἐνεργήσῃ, λίγο λίγο, ἀργὰ ἀργὰ, μὰ τὸν καιρὸ, ἀμέθοδον ἄς εἶναι κ' ἐλεύθερον, κατὰ τὴν ὁρεξὴ τῆς καὶ κατὰ τὸ κέφι τῆς, ἢ ἐργασία πολλῶν ἀνθρώπων πάντα, ὅμως ἐργασίᾳ ἀτομικῇ, χωριστὰ ἢ μίᾳ ἀπὸ τὴν ἄλλην, ἀναρχικῇ, ἂν θέλετε, ὅμως πῶς τακτικῇ μὲ τὰ δικά μας πράγματα, πῶς καρπερῆ στὰ χρώματά μας, καὶ γι' αὐτὸ πῶς θετικῇ. Ἡ σκέψη μου αὐτὴ θὰ χρειάζονταν πλατύτερον κάπως νὰ ἐξηγηθῇ, ἂν δὲν ἔπραπεν, ὅπως ὕπως, νὰ σταματήσω ἐδῶ πέρα.

Κωστῆς Παλαμάς

TURRIS INFRACTA

(Διάλογος μέσα σ' ἓνα ὄνειρο)

ΣΤΟΥ ΓΑΒΡΙΗΛ Δ' ΑΝΝΟΥΝΤΣΙΟ

Η ΠΟΙΗΣΙΣ

Σὲ ἀπόμακρον χρόνον καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἔμπροσθεν εἰς μυστήριον τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς ξύπνησε τὸ βαθὺ πνεῦμα τοῦ φώληζε μέσα στὴν αἰσθησι τῶν πρώτων ἀνθρώπων, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μὲ πλειότερη νόησι καὶ προσοχῇ ὁ ἄνθρωπος ἔστρεψε τὰ μάτια του κ' εἶδε τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς θρησιμβητικῇ νὰ ξετυλίγεται ἔμπροσθεν του, μυρσιοκίτη καὶ μυρσιόμορφη. — τίποτε εἶ ἀπὸ τὸν — καὶ μέσα ἔστρεψε τὸν στεναγμὸν τῶν ζεφύρων καὶ ἔστρεψε τὸ πνευματικὸν τῶν ἀνέμων, μέσα ἔστρεψε τὸ ξεψύχισμα καὶ ἔστρεψε τὸ ἀνεμόβροσμα τῶν θαλασσῶν, ἔστρεψε τὴν ἠχὴν καὶ ἔστρεψε τὰ κρησομυλήματα τοῦ στέλλον τὰ μακρονὰ βουνὰ κ' ἠ κρησομυλήματα τὰ βυθῶν δάση, ἢ κρησομυλήματα τῶν δένδρων κ' ἢ κρησομυλήματα τῶν ἄγνων τῆς κρησομυλήματι τῆς φύσεως, γροῖκισε τὸν μυστικὸν παλμὸν τῆς ζωῆς τῆς, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ γιὰ πρώτη φορὰ ἀντίκρισε τὴν ψυχὴν του κ' ἔνοιωσε ν' ἀναβλύσῃ μέσα τῆς ὁ κρησομυλήματι τῆς, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἓνας λόγος νέος καὶ μίᾳ χαρὰ νέα ἐπλημύρσισε τὰ στήθη του καὶ μίᾳ νέα ἀνάγκη τὸν ὤθησε κ' ἔπαιξε τὸν πρώτον ἀπὸ τῶν κ' ἔπαιξε τὴν πρώτην μελωδίαν, μέτρησε τοὺς κρησομυλήματι τῶν θαλασσῶν, ἔπαιξε τοὺς μουσικὸν θρησιμβηματι τῶν πουλιῶν, κ' ἔπαιξε τοὺς πρώτους στίχους, κ' ἔπαιξε τὸν πρώτον τραγοῦδι, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὡ ἀδελφὴ μου Μουσική, μίᾳ μίᾳ μίᾳ ἔπαιξε σφιχτὰ καὶ ἐχώριστα μίᾳ ἔπαιξε ἀπὸ τῶν, ἔπαιξε ἀπὸ τῶν ὅσων φώλημα